

yayı terketme cihetine de gitmezlerdi. Onlara göre zâhid ve sâlik bedeniyle toplum içinde, gönlüyle Allah yanında olmalıdır. "Zâhirde halk ile, bâtında Hak ile olmak" şeklinde ifade edilen bu anlayışa göre insanın Hak ile bulunması için halktan ve toplumdan kopması gerekmez. İnsan halk içinde bulunurken de halvette olabilir. Bu anlayış, sonraki dönemlerde Nakşibendîler'ce "halvet der-encümen" şeklinde ifade edilmiştir.

IV. (X.) yüzyıldan sonra bir şeyhin gözetiminde çilehâne veya halvethâneye girip erbaîn çıkarmaya da halvet denilmiştir (bk. ÇİLE; ERBAİN). Gazzâlî bu tür halveti şöyle tasvir eder: Sâlik, dış dünyaya ait bilgilerin göz ve kulak gibi duyu organlarından zihne gelmesini önlemek için tek başına karanlık bir odaya girer. Böyle bir yer bulamazsa bir örtüyle başını örterek dış dünya ile olan temasını keser. O zaman Hak'ın hitabını işitir ve ilâhî tecellileri temaşa eder. Hz. Peygamber'e, "Ey örtünen" (el-Müzzemmil 73/1); "Ey bürünen" (el-Müddessir 74/1) şeklinde hitap edilmiş olması mârifetin bu yolla elde edilebileceğini gösterir (*İhyâ*, III, 74). Bu tür halvetin gayesi ruhu arındırmak suretiyle mârifet ve keşfe hazırlanmaktır. Gazzâlî, halvete ve inzivaya çekilmenin faydalarını anlatırken bu durumda insanın daha çok ve daha ihlâslı ibadet edeceğini, riya, gıybet ve yalan gibi günahlardan korunabileceğini, fitne ve fesattan uzak kalabileceğini, halkın eza ve cefasından kurtulabileceğini, halktan bir beklentisinin olmayacağını söyler. Daha sonra da halvet hayatındaki sakıncalara dikkat çeker (a.g.e., II, 223-235).

Tasavvufta halvet kadar sohbet ve hizmet de önemlidir. Sohbet ve hizmet için insanların arasında ve toplumun içinde bulunmak gerekir. Bundan dolayı İbrâhim b. Edhem, Dâvûd et-Tâî ve Fudayl b. İyâz gibi zâhidlerin halvet hayatını tercih etmelerine karşılık Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Mübârek ve Şa'bî gibi zâhidler sohbetin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Bazı mutasavvıflar da hayatlarının bir bölümünü halvette geçirmişler, bir bölümünü de sohbet ve hizmete ayırmışlardır. Tekke mensuplarından kimi halvet, kimi sohbet, kimi hizmet ehlidir. Bu zümreler aynı tekke de aynı zamanda birlikte yaşar. Böylece halvetten, sohbetten ve hizmetten beklenen fayda hâsıl olur (İzzeddin el-Kâşî, s. 157).

Zâhid ve sûfilerin halvet hayatı ve bu konudaki fikirleri Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kay-

yim gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir. İbnü'l-Cevzî, Gazzâlî'nin, "Halvette Allah'ın hitabı işitilir ve tecellileri temaşa edilir" demesinin büyük bir hata olduğunu, böyle şeyler işitilse ve görülse bile bunların zihin bozukluğu sonucunda ortaya çıkan birtakım vesvese ve hayaller kabul edileceğini ileri sürer (*Telbîsü'l-blis*, s. 279). Halveti sünnet ve bid'at olmak üzere ikiye ayıran İbn Teymiyye halvetle ilgili hadislerin çoğunun zayıf, bir kısmının da uydurma olduğunu söyler. Ona göre Ebû Tâlib el-Mekkî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıfların tasvir ettikleri yeme, uyuma ve konuşmayı en az indirme esasına dayanan halvet bid'at olup birtakım şeytanî hallerin doğmasına yol açar. Halvette ezansız ve mescidsiz yerlerin seçilmesi de yanlıştır. Cemaatten ayrılma anlamına gelen halvet bid'attır, sünnete uygun halvet ise faydalıdır (*Mecmû'ü fetâvâ*, X, 403-407, 425; a.mlf., *el-Furkân*, s. 83). Halvetin bid'at olan şekillerinin hristiyan ruhbanlığı ve Hint münzevileriyle benzerliği söz konusu edilerek bu tür âdetlerin dışarıdan kaynaklandığını ileri sürerler de vardır (Nicholson, s. 47, 48, 59).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 503; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3, "Ezân", 36; Müslim, "İmân", 252, "Zekât", 91; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 277, 527; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 21, 26; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 199, 203; Sülemî, *Tabakât*, s. 21, 199, 526; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 208, 243, 245, 247, 295; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 239, 266, 271, 739; Herevî, *Tabakât*, s. 226; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 221-243; III, 56-74; IV, 323, 330, 331; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şûfinâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahrân 1347 hş., s. 107; Attâr, *Tezkiretül'euliya'*, s. 149, 227, 581, 785; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfıye*, II, 8, 278; III, 136, 144; IV, 344-345; a.mlf., *Telbîsü'l-blis*, s. 278, 279; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 207, 542; Necmeddin-i Dâye, *Mirşadü'l-ibâd*, Tahrân 1366 hş., s. 155, 160; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 198; III, 198, 207; a.mlf., *er-Risâletü'l-envâr: Nurlar Risalesi* (trc. Mahmut Kanık), İstanbul 1991, s. 22; a.mlf., *Halvetü'l-mutlaka*, Kahire, ts.; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, II, 85; a.mlf., *Mecmû'ü fetâvâ*, X, 403-407, 425; XXVI, 194; a.mlf., *el-Furkân*, Kahire 1387, s. 83; İzzeddin el-Kâşî, *Mişbâhu'l-hidâye*, Tahrân 1367 hş., s. 157-171; İbnü'l-Hatib, *Ravzatü'l-ta'rif* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1387/1968, s. 654; Zerrûk, *Qavâ'idü't-tasavvuf*, Kahire 1388/1968, s. 67; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 15; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 157; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf: Şevretün rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 145; Nureddin İsfarayîni, *Risâle der Dervîşî Sülûk il-Halvet-nişîn*, Tahrân 1356 hş., s. 17; R. A. Nicholson, *Fî't-Taşavvufi'l-İslâmî ve târihih* (trc. Ebû'l-Alâ Affî), Kahire 1969, s. 47, 48, 59; H. Landolt, "*Khalwa*", *EP* (İng.), IV, 990-991.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HALVET DER-ENCÜMEN

(خُلُوت در انجمن)

Hâcegân silsilesi
ve Nakşibendiyye tarikatının
temel prensiplerinden biri.

Zâhid ve sûfilerin sürekli biçimde veya belirli aralıklarla toplumdan ayrı yaşamalarına "halvet, uzlet, vahdet, inzivâ" gibi isimler verilir. Tasavvufta genellikle halk ile beraber olan bir kimsenin Hak'tan uzak kalacağına inanılır. Ancak zâhid ve sûfiler, gerçek halvetin kalben ve zihnen halktan ayrı kalarak kendini Allah ile birlikte hissetmekle yaşanabileceğini, bu durumda toplum içinde yaşamının kalben Hak ile birlikte olmaya engel teşkil etmediğini belirtirler. Nitekim bedenlen halktan ayrı olan bir kimse zihnen onlarla birlikte olabilir.

İlk sûfî müelliflerden Abdülkerîm el-Kuşeyrî ârifî "kâin ve bâin" (halk içinde iken onlardan ayrı olan kişi) diye tarif eder (*er-Risâle*, s. 608). "Tevhid ehli, bedenleriyle eşyada (dünyada) bulunur, ancak ruhlarıyla dünyadan ayrı olurlar" diyen Cüneyd-i Bağdâdî (bk. Serrâc, s. 432), "Bedenimle halk içindeyim, fakat ruhumla dostum olan Hak ile birlikteyim" diyen Râbia el-Adeviyye aynı düşüncüyü ifade etmişlerdir. Şöhretten kaçınan ve sıradan insanlar gibi yaşamaya önem veren melâmet ehli de bu anlayışa bağlıdır. Nitekim ilk Melâmîler'den Hamdûn el-Kassâr, çalışmayı bırakıp kendini ibadete vermek isteyen Abdullah el-Haccâm'ı bundan menederek ona, "Hacamatçı Abdullah diye tanınman zâhid veya ârif Abdullah diye tanınmaktan daha iyidir" demişti. Melâmet ehlinin büyüklüğünden Bâyezîd-i Bistâmî, ârifin halkla ilişkilerini sıradan bir insan olarak sürdürürken gönlünün kutsiyet âleminde bulunmasını en açık mârifet alâmeti saymıştır (Sülemî, s. 156). Hücvîrî de zâhirde halkla iken bâtında Hak'la olmanın gerekliliğini önemle vurgular (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 101, 140).

Tarikatların ortaya çıktığı, halvethâne ve çilehânelerin yaygınlaştığı dönemlerde sûfiler zâhirde halk ile, bâtında Hak ile olmanın önemi üzerinde ısrarla durmuşlardır. İbnü'l-Arabî, maddî ilişkilerden sıyrılıp Hak ile birlikte olma mertebesine ulaşmış bir sâlikin artık bedenî halvete ihtiyacı olmadığını söyler. Çünkü halk ile olma hali de (celvet) artık halvete dönüşmüştür. Bu mertebedeki sâlik, yaratılmışlardan gelen bütün sesleri ve sözleri ilâhî hitaplar şeklinde algılar. Şu

halde celvet halvetten daha üstün bir haldir (*el-Fütûhât*, II, 484).

Sohbeti ve hizmeti bir tarikat esası olarak kabul eden Hâcegân silsilesinin kurucusu Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, toplumla ilişkisi kesmeden mânen Hak ile birlikte olmaya büyük önem vermiş ve bu düşünceyi "halvet der-encümen" tabiriyle ifade etmiştir. Gucdüvânî'nin halifesi Hâce Evliyâ-yı Kebîr'e göre bu şekilde kendini tam anlamıyla zikre veren bir sâlik öyle bir mertebeye ulaşır ki çarşı pazarda dolaşırken bile kendi zikrinden başka bir ses işitmez (*Reşehât Tercümesi*, s. 36). Bahâeddin Nakşibend, "Sizin tarikatınız hangi esasa dayanır?" sorusuna "halvet der-encümen" diye cevap vermiştir. Câmî, "Öyle adamlar vardır ki ticaret ve alışveriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz" (*en-Nûr* 24/37) meâlindeki âyetin bu prensibe işaret ettiğini söyler (*Lâmîî*, s. 419). Nakşibendiyye tarikatının temeli sohbetidir. Buna göre halvette şöhrat, şöhratte âfet, toplum içinde yaşamakta hayır vardır. Gönül huzuru halvetten çok sohbetle bulunur (*Reşehât Tercümesi*, s. 36-37).

Tasavvuf literatüründe "el kârda, gönül yarda"; "kalbin halktan gâib, Hak ile hâzır olması" gibi özdeyişlerle de ifade edilen halvet der-encümen, murakabe veya zikir halindeki kişinin bir istiğrak içinde hiçbir ses işitmeyecek derecede kendinden geçmesi şeklinde açıklanır; ayrıca "nisbet-i aliyye" terkibi de bu anlamda kullanılır. Nakşibendiyye tarikatında halvet maddî ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek halvet, halvet der-encümen denilen halden ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 459; Serrâc, *el-Lümâ*⁵, s. 432; Süleîmî, *Uşûl-ü'l-Melâmîyye ve gâlatât-ü's-şüfiyye*, Kahire 1985, s. 156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 154, 608; Hücûrî, *Keşfü'l-mağcûb* (Jukovski), s. 101, 140; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 484; III, 491; *Reşehât Tercümesi*, s. 36-37; *Lâmîî*, *Nefehât Tercümesi*, s. 345, 419; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 56.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HALVETHÂNE

(خلوتخانه)

Sûfilerin halvete çekildikleri ufak boyutlu, genellikle dış dünyaya kapalı mekân.

"Halvet, halvetgâh, çilehâne" gibi adlarla da anılan halvethâneler İslâm dünyasında önce zâhidlerin, VIII. yüzyıldan itibaren bunların zühd, mücâhede ve ri-

yâzet geleneklerine vâris olan sûfilerin, nefislerini terbiye etmek ve seyrü sülûklerinde mesafe almak amacıyla ibadet ve tefekküre daldıkları, mânevî lezzetleri tatmalarına imkân tanıyan halvet (çile) dönemleri süresince kullandıkları mekânlardır. Mimari açıdan, tasavvufî hayatın her safhasını ve her dönemini kapsayacak prototip bir halvethâne tanımı yapmak imkânsızdır. Nitekim tasavvufî hayatın tarikatlar şeklinde henüz kurumlaşmamış olduğu devirlerde yaşayan sûfilerin oldukça farklı mekânlarda halvete girdikleri anlaşılmaktadır. Halvet mahalli bazan تنها bir mevkide yer alan bir mağara veya Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın hayatında bir örneği görüldüğü üzere halvetişinin kendini baş aşağı astırdığı bir kuyu da olabilmektedir. Ancak XI. yüzyılın ortalarından itibaren tarikatların âdâb ve erkânlarını kesin kurallara bağlamalarına paralel olarak halvetin ne şekilde uygulanacağı tesbit edilmiş ve halvethânelerin sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir. Nitekim Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin *'Avârifü'l-mâ'ârif*'inde halvet bütün ayrıntıları ile anlatılmıştır. Bu bilgilere göre halvethâneyi, bir dervişin içinde tek başına namaz kılabilceği boyutlarda, halvete girenin dikkatini dış dünyaya dair birtakım ayrıntılarla dağıtmasına imkân tanımayan, tercihen karanlık bir hücre olarak tanımlamak mümkündür. Bu arada halvete giren dervişin, hiç kimse ile konuşmamak şartıyla ancak abdest bozmak, yeniden abdest almak ve cemaatle kılınan namazlara iştirak etmek için halvethânenin çıkması söz konusu olduğundan bu mekânların, tarikat yapılarının büyük çoğunluğunda aynı zamanda cami veya mescid olarak da kullanılan tevhidhâne bölümleriyle doğrudan bağlantılı biçimde tasarlandığı dikkati çekmektedir. Günümüze kadar gelebilen örneklerin çoğunda halvethânelerin yalnızca bu bölümlere açılan kapılar ve pencerelere sahip olduğu, bazı örneklerde de bir miktar ışık ve hava alabilecek dışarıya açılan birer küçük pencere ile donatıldığı görülmektedir. Bu arada bazı sûfiler, başka amaçlar için tasarlanmış olan birtakım mekânları halvethâne olarak kullanma geleneğini de sürdürmüşlerdir.

Halvethânelere, adını halvet uygulamısından alan Halvetiyye tarikatına ve bu tarikatın çok sayıdaki kollarına ait olanlar başta olmak üzere seyrü sülûkünde halvete yer veren bütün tarikatların yapılarında rastlanmaktadır. Günümüze ka-

dar gelebilmiş en eski halvethânelerden biri Batı Türkistan'ın Yesi şehrinde, Türk İslâm tarihinin ilk büyük sûfisi olan Hâce Ahmed Yesevî'nin külliyesinde yer almaktadır. Orta Asya'nın en önemli ziyaretgâhı ve Yeseviyye tarikatının merkezi olan bu külliye XIV. yüzyılın sonlarında Timur tarafından bütünüyle yenilenmiş, sadece Ahmed Yesevî'nin hayatta iken yaptırdığı halvethâne değişikliğe uğramıştır. Ahmed Yesevî'nin, Hz. Muhammed'in vefat ettiği altmış üç yaşında iken bu halvethâneye girdiği ve hayatının sonuna kadar burada devamlı olarak ibadet ve tefekkürle meşgul olduğu kabul edilmektedir. Yerin altında bulunan bu halvethâneye eni 50-60 cm. arasında değişen, beşik tonozlu, kıvrımlı bir dehlizle ulaşmakta, dehlizden önce "yurt" denilen çadırları andıran, yuvarlak planlı ve kubbeli bir mescide girilmekte, mescidden de kare planlı (175 x 175 cm.) ve kubbeli asıl halvethâneye geçilmektedir (geniş bilgi için bk. *DİA*, II, 160-161).

Horasan'ın, günümüzde Afganistan'ın kuzeybatısında kalan Herat şehri yakınlarında Ziyaretgâh mevkiinde, XV. yüzyıla ait Timurlu yapıları olan Mescid-i Çihil Sütûn ile Mescid-i Kümbet'de, camilerin zemini altında bulunan halvethâne birimleri Ahmed Yesevî Külliyesi'ndeki tahatî halvethâne geleneğine bağlanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda da tarikat ehli arasında, Ahmed Yesevî'nin bir mezar odasını andıran ve "ölmeden önce ölmek" sırrından mülhem olan halvethânesinin hâtırasını yaşatan uygulamalara rastlanmaktadır. Son döneme ait bir örnek olarak, İstanbul Karagömrük'te Halvetiyye-Cerrâhiyye Âsitânesi olan Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'nin son postnişinlerinden Şeyh Fahreddin Efendi'nin (ö. 1966) hayatta iken inşa ettirdiği ve "cenet oda" tabir ettiği türbesini bir tür halvethâne gibi kullanarak burada ibadet ve zikirle meşgul olması verilebilir.

Anadolu'da ilk şekliyle günümüze intikal eden en eski halvethâneler arasında, Elbistan Afşin yakınlarında bulunan 612 (1215) tarihli Ashâb-ı Kehf Ribâtı'nda yer alanlar, zâhidlerin ve erken dönem sûfilerinin mağaraları halvethâne olarak kullanma geleneğini hatırlatan ilginç tasarımları ile dikkati çekerler. Ribâtın kayaya oyulmuş olan batı kesiminde ufak boyutlu, dikdörtgen planlı, beşik tonozlu, gün ışığından tamamen mahrum beş adet halvethâne tesbit edilmektedir. Bunlardan biri mescide saplanan beşik tonozlu eyvana, dördü de mescidin güney yö-